

itt többnyire diákok dolgozatairól van szó, akiktől az ilyen jellegű hibák elkövetése azért nem teljesen váratlan és így tolerálható jelenség. Ez a belátás, amely persze nem akarja a dolgozatíró diák felelősségét teljesen megszüntetni, nem jelenti annak az elnézését, hogy a hibák nyomtatásban is megjelentek. E tekintetben egyértelműnek látszik a bírálók, szerkesztők, közreadók felelőssége, nekik (vagy egy általuk felkért lektornak) kellett volna a hibákra rámutatniuk, s azokat kijavíttatniuk.

Néhány jelentősebb tárgyi tévedés: *A látó* című vers nem Batsányi elfogatása előtt, 1794 novemberében keletkezett, hanem 1791–1792 táján, ahogy arra a dolgozatíró is utal a mondat második felében (25); a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* című híres verset nem Batsányi írta Szentjóni versére válaszul, hanem pont fordítva, Batsányi e versére született Szentjóni töredékes válaszverse, ráadásul nem 1793-ban, hanem 1792-ben (53); a Batsányiról író irodalomtörténész Baróti Dezső, nem pedig Szabó Dávid, aki ugyan a Baróti előnevet viselte, de Batsányi kortársa volt (101, 109); nem világos, hogy a „Vörösmarty *Varázsfuvolója*” megnevezés, ami a *Csongor és Tündére* utal, egy kissé ügyetlenül fogalmazott metafora, vagy pedig elírás (112) stb.

Megjegyezhető továbbá a gyakori leegyszerűsítő fogalmazásmód, ami sokszor már a kijelentés igazságtartalmát is elveszi: pl. Batsányi plebejus származása nem volt egyedülálló jelenség a kor irodalmában (17), a bokorrimes 12-eseket a párosrím és az időmértékes verselés előretörése ellenére is széles körben használták a korban (33), Batsányi és Kazinczy ellentéte sokkal bonyolultabb kérdés, hogysen politikai szembenállásra vezethetnénk vissza, ráadásul egyikőjük álláspontjával sem azonosulhatunk kritika nélkül (66), a szerencse pedig nemcsak a feudalizmus idején nagy úr (97). Továbbá sok helyesírási és/vagy sajtóhibát találtunk a könyvben, amelynek egyébként a tipográfiai kivitelezése is kívánnivalókat hagy maga után.

A felsorolt hibák egy jó része gondosabb szerkesztői munkával kigyomláható lett volna, más részük azonban az anyag sajátosságaihoz tartozik, hiszen ne feledjük, nem szaktudományos műről van szó, hanem egy pályázatra beérkezett dolgozatokat közreadó kötetéről. Jelentősége éppen ebben áll: a szélesebb irodalomértő közönség kapott megnyilatkozási lehetőséget itt, s a tanulmányok többsége szépen tanúsítja az irodalom szeretetét.

Debreczeni Attila

„D. T. ÚR X.-BEN”

(TANULMÁNYOK ÉS DOKUMENTUMOK DÉRY TIBORRÓL)

Szerkesztette Botka Ferenc, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1995, 148 + CXCVI l.

(A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 4).

A kötet címe – amint ezt az olvasó a *Bevezetőből* megtudhatja – Kosáry Domokostól származik, aki 1958 ősze és 1959 tavasza között Déry Tiborral közös kör-

házi börtöncellában töltötte büntetését, az ágy szélén ülve írta *Széchenyi Döblingben* című könyvét, és tanúja volt a *G. A. úr X.-ben* születésének. Déry asztal és szék híján

regényét a másik ágy szélén írta, térdét használva támasztéknak. (Kosáry visszaemlékezéseit a *Kortársak Déry Tiborról* című interjúgyűjteményben jelentette meg: szerkesztette és az interjúkat készítette Botka Ferenc, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1994 [A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 2], 70–76.)

A *D. T. úr X.-ben* tanulmányai a Petőfi Irodalmi Múzeumban 1994. október 18-án, Déry születésének 100. évfordulóján tartott emlékülés előadásai, kibővítve néhány további dolgozattal. Az emlékező tanácskozást az ELTE Irodalomtörténeti Intézete, az MTA Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum közösen rendezte.

A tanulmányok sorát Bori Imre *Pontok Déry Tibor lírájának térképén* című írása nyitja meg, mely Déry avantgárd költészetével foglalkozik „az expresszionizmus csillagképéhez igazodó” (9) 1922-es *Ló, búza, embertől*, „a szürrealizmus kalandját vállaló” (9) 1928-as *Énekelnek és meghalnak* versfüzetéig, a képzelet „szabad vegyérték”-ét (9), „képzetekhez kötött” (12) természetét vázolván.

Botka Ferenc alapos és gazdagon dokumentált tanulmányt írt *Déry Tibor és Németh Andor* kapcsolatáról, feltérképezve és nyomon követve Németh Andor kialakuló és módosuló katalizátor-szerepét az expresszionizmus és a dadaizmus határmezsgyéjén, az 1921–1922-es bécsi emigráció idején és a szürrealizmus bővületében, az 1926–1929-es budapesti időszakban; nem feledkezve meg a Karinthy, Karinthyét, Déryt, Karinthyé barátnőjét, Lilit és Némethet körülrajzoló lágymányosi szerelmi ötszögről (1927–1931), hétköznapi emlékekről (1927–1939), a hazatérő Németh Andor reménykedő ter-

veiről (1947) és a Csillag főszerkesztői székének betöltéséről és feldőléséről (1947–1950).

Kántor Lajos azon tűnődik, *Milyen a Déry-novella?*, hogyan formálódik „Kert és országút, illetve: valóság, fikció, finalitás között” (37). Előljáróban leszögezi: „az értékpluralitás jegyében magam is vallom, hogy Déry epikus életműve – és azon belül novellisztikája – a XX. századi magyar irodalom legjelentősebb teljesítményei közé tartozik, sőt világirodalmi mércével mérhető – akár Krúdy, Móricz Zsigmond, Kosztolányi és Örkény ’tiszta’ vagy lírával ’elegyes’ epikája.” (37.) Kántor az esszéje címében felvetett kérdésre két Déry-novella, a *Theokritosz Újpesten* s a *Philemon és Baucis* szerkezetének felvázolásával és az *Egy füredi délelőtti* keletkezéstörténetének részletes elemzésével válaszol. *Tűnődés novella helyett?* – miként ugyanennek a Déry-műnek *A napok hordalékában* 1966 júliusában megjelent eredeti címe sugallja? Vagy novella tűnődés képében? – ahogyan a *Theokritosz Újpesten* novellaválogatásának II. kötetében elfoglalt helye megengedi? Vagy a novellairás éles elméjű ars poeticája ez a forrástól a deltáig mozduló történet pozitív és negatív létfeltételeinek elemzésével, a bizonyosságok és bizonytalanságok egyéni és közösségi koordinátái között? – ahogyan az író egyensúlyra törekvő, töprengő önanalízise látja és láttatja? Avagy annak elbeszélése is történet, hogy az író miért nem beszél el történetet? – amiképp az írás ugyancsak felfogható? Döntse el az olvasó. Róla (is) szól a történet.

Kisházi Zoltán az 1937–1938-as Déry-per hiteles aktáit közli és elemzi. 1937-ben jelent meg Déry Tibor fordításában André

Gide *Retour de l'U.R.S.S.* című könyve, amelyet a baloldali sajtó a szovjet rendszer megrágalmazásával, a Magyar Királyi Kúria pedig propagálásával vádolt, a fordítást „az állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló, sajtó útján elkövetett izgatás”-nak tekintve (54) s Déryt két havi börtönre ítélve. Déry Tibor a börtönbüntetést le is töltötte.

Nagy Csaba részletesen dokumentálja a *Retour* és folytatása, a *Retouches à mon Retour de l'U.R.S.S.* hangos sajtóvisszhangját, s közli Déry és Gide ez ügyvel kapcsolatos levelezését. Figyelemre méltó Déry Tibor 1936. november 13-i levelének ez a mondata: „Oly korban élünk, amikor nem lenne szabad félreérteni azok erkölcsi kiállását, akik vállalják a szellem felelősségét.” (74.) Déry mellett állt Illyés Gyula, Németh Andor és Bajomi Lázár Endre.

Patricia Moncorgé Déry korai drámája, *Az óriáscsecsemő* (1926) és a két világháború közötti avantgárd színház, elsősorban Yvan Goll *Matuzsálem avagy az örök polgár* (1919), Georges Ribemont-Dessaignes *A kés könnyei* (1926) és Roger Vitrac *A szerelem rejtelvei* (1924) című drámája között von párhuzamot, de nem feledkezik meg Jarry, Artaud és Ionesco lázadó dramaturgiai elveiről és gyakorlatáról sem, s nem tagadja el Déry önállóságát. Moncorgé tanulmányát Szilágyi Éva fordította.

Oltyán Béla *A kiközösítőt* többszólamú regényként vizsgálja, szemügyre véve és feszültségteljes, egymással perlekedő egységben látva a kétkelkű – világi és egyházi elveket szem előtt tartó és felcserélő – hős nézőpontját, az elbeszélő látószögét és a szerzői én perspektíváját, mely a hagyományos realizmust az elvont parabolával szembeállítja és egyesíti.

Pomogáts Béla a *Niki* helyét Déry életművében és a világirodalom áramában egyaránt kijelöli. Déry írói útján az 1955-ös év végén írt kisregény és ez alkotókor szak novellái, a *Vidám temetés*, a *tégla fal mögött*, a *Vendéglátás* és a *Szerelmem* egyaránt a szabadságvesztés fullasztó légszomja ellen tiltakoznak következetesen kiépített szigorú szerkezetben, ironia és elégia polifonikus szólámvezetésével. A *Niki* ugyanakkor eredeti módon folytatja és újítja meg azt a hosszú epikus hagyományt, amelyet az ősi indiai *Pancsatantra* emberszabású állatmeséi, Aiszóposz, Phaedrus, La Fontaine, Krilov vagy Fáy András allegorikus és antropomorf állattörténetei, Jack London kutyaregényei (*A vadon szava*, *A beszélő kutya*, *Az éneklő kutya*), Fekete István *Bogáncsa*, Thomas Mann *Úr és kutya* című novellája vagy Márai Sándor *Csutora* című regénye képviselik. „Niki nem rab és nem lázadó, ellenkezőleg, csupa természetesség, csupa ártatlanság és csupa szeretet. Boldog lehetett volna maga választotta gazdájánál, szomorú sorsát a megrontott társadalom és az elfajult hatalom okozta, és korai halála válasz arra a kérdésre, amelyet az 'ötvenes évek' tettek fel, nevezetesen: lehet-e, érdemes-e élni szabadság híján, nélkülözve a szeretet köznapi melegét.” (94.)

Praznovszky Mihály *Az író és a táj kapcsolatának megközelítési lehetőségeit* vizsgálja, azt mutatja be lírai átérzéssel és sokoldalú dokumentációval, mit jelentett Déry Tibor számára a tündéri táj, a balatonfüredi tótkör felett lebegő tamáshegyi kert törekeny idillje, mely az újjászületés és elmúlás, az emlékezés és eszmélkedés befelé forduló és kifelé pillantó, billegő egyensúlyában kereste, s 1966 és 1977 között tizenegy éven át nem egy napsütötte

órában meg is találta az öregkor szűkülő és a képzelet táguló világában az újra és újra megkérdőjelezett boldogságot. Az *Ítélet nincs* és *A napok hordalékának* lírai iróniája, komor haláltánca, elmélkedő tünődése, szemlélődő körpanorámája és nyelvi bravúrja a tanú rá: e körülkerített, beomló boldogság rajzában Déry a fenyegetett idill metaforáját az egykorú társadalmi helyzet és világgállapot jelképévé tudta emelni.

Szabó B. István színes, fordulatos, koronként szívszorító, legtöbbször mulatságos krónikában számol be *Déry Tibor és a film* kapcsolatának egymáson áthurkolódó vargabetűiről az író egy 1932-es berlini filmötletétől a *Simon Menyhért születésének* kalandosan helyszínelő megfilmesítésén át a *Felelet* első kötetéből írt *Bálint elindul* című irodalmi filmforgatókönyvön keresztül a nagy és megérdemelt nemzetközi sikert hozó, két novellát egyesítő, Makk Károly rendezte *Szerelemig*, s az ugyancsak művészi hitelű *141 perc a Befejezetlen mondatból* című Fábri-filmig. 1975-ben Zsurzs Éva ifjúsági televíziós filmsorozatban dolgozta fel a *Felelet* anyagát. Déry halála után Makk Károly vitte filmre a *Philemon és Baucist*, *A téglafal mögött* és *Az utolsó kéziratot*, mely *A vidám temetés* című Déry-novella felhasználásával készült. Déry-novella (*Az óriás*) ihlette Szántó Erika filmjét s egy kisregény (*a Pesti felhőjáték*) Maár Gyula munkáját. Szabó B. István azt is megemlíti, hogy Makk Károlynak „ma is tervei között szerepel a *Niki*, a *Találkozás* s talán a *G. A. úr X.-ben* megfilmesítése (124).

Tamás István *Déry és a Népszabadság* akkor veszélyes s mindig szeszélyes kötélfűző játékaírói közül ma mulatságos adatokat és anekdotákat. Tasi István *Modell*

és mű című tanulmányában *A befejezetlen mondat* Krausz Évijének alakját keresi vissza „befejezetlen nyomozás”-sal (142) Kassák Lajos nevelt lányának, a tánc- és mozdulatművész Nagy Etelnek varázslatos és elvarázsolts vonásaiban. Tasi feltételezi, hogy az írói képzelet kohójában *Krausz Évi* vezetékneve *Eti* bécsi táncmesterének, Gertrud *Kraus*nak nevéből égett át Parcen-Nagy Lőrinc szerelmének családnevébe, *Krausz Évi* keresztneve *Eti* nevének elváltotzatott formája, és Parcen-Nagy Lőrinc összetett családnévének második tagja *Nagy Etel* vezetéknevéből származik.

Ungvári Tamás *Déry, Aczél és börtön* című cikkének már első mondatában leszögezi: „A százéves születésnap ünnepének évfordulójára ez a rövid dolgozat ünnepontásra készül.” (143.) Részleges sikerrel. Annyi kétségtelen, hogy Déry – ki tévedéseit, botladozásait és szégyelnivalóit maga sem tagadta – eszményei megvalósíthatóságának részleges, majd teljes napfogyatkozását megélve, kompromisszumok árán is megteremtette írói működésének létfeltételeit. Amit azonban e létfeltételek között *íróként* teremtett, a *G. A. úr X.-ben* és *A kiközösítő*, az a még létező rendszer mélyenszántó, ironikus és szellemes kritikája, létének és létjogosultságának átfogó, maradandó és művészi bírálata. S erre ekkoriban korántsem mindenki volt képes és hajlandó.

A *D. T. úr X.-ben* tanulmányai tehát Déry Tibor pályafutásának legkülönbözőbb állomásait pásztázzák végig. Alkalmasint nagyobb határfokkal tehetnék ezt, ha a dolgozatok nem a szerzők betűrendjében, hanem a pályaszakaszok időrendjében követnék egymást.

A kötet kiemelkedő filológiai teljesítménye Botka Ferenc nevéhez fűződik, aki

türelmes, gondos és pontos munkával *Három asszony* címmel sajtó alá rendezte, bevezette és annotálta Déry levelezését három feleségével, Pfeiffer Olgával, Oravec Paulával és Kunsági Máriával (I–CXCVI). A külön könyvbe kívánczozó és kerülő dokumentumok (Déry Archívum, 11, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1995) a Déry-kutatás számára páratlanul gazdag

forrással szolgál. Nélkülük az író teljes pályaképe s kivált második börtönbüntetésének periódusa nem rajzolható meg hitelesen. A levelek s a tanulmányok egybehangzó tanúságtétellel bizonyítják az élet és az életmű iránti kutató figyelem és érdeklődés megélnélését.

Egri Péter

UTASI CSABA: VÉR ÉS SEBEK. TANULMÁNYOK, KRITIKÁK

Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994, 289 l.

Mikor érdemes megjelentetni egy tanulmánykötetet? Sokszor tehetjük volna föl ezt a bizonyára sokaknak kínos kérdést, ha az elmúlt évtizedek tanulmánykötet-inflációjába belefáradva-beletörődve az Elvek és Utak vagy egyéb sorozatokban megjelent (és sorozaton kívüli) vaskoskevébé vaskos kötetekre gondolunk. S hogy a viszonylag kevés önálló könyvvel rendelkező vajdasági szerző, Utsi Csaba művével kapcsolatban töprengünk el, annak az az oka, hogy ismét, tehát nem először, hanem sokadszor, olyan kötetet olvashattam el, amelyben a különféle tárgyú, különféle alkalmakra készített dolgozatok összessége végül is csupán matematikailag mérhető, nem ad többet, mint szintén különféle színvonalú írások alkalmi együttesét, egymásutánját. Anélkül, hogy a kötet egésze több volna, mint ami az egyes írásokból kitetszik: előadható, közölhető, sosem színvonalatlan, de sosem kiemelkedően színvonalas dolgozatok gyűjteménye lett Utsi Csabának (a fülszöveg szerint: negyedik) könyve. Részben konferenciákon elhangzott, megadott (rövid) időhöz mért beszámolókat kapunk: itt azt fájjalom, hogy a kötetben

közlés nem egészült ki az azóta felkutatott adatokkal, vagy nem teljesebben messzibb távlatú egészé a gondolatmenet. A maguk helyén fontos, a vajdasági magyar irodalom egyes múltbéli és jelenkori jelenségeit, mozgásait tárgyaló kritikák és értekezések pedig kötetbe gyűjtve inkább az alkalmiságot, a feladatvégzést tanúsítják, mint egy kutatási metódus önéletrajzát. Az adott témákról körülbelül efféle dolgozatokat lehetett írni, ilyeneket volt szokás írni, olykor még hasznos is, ám ennél nem többek, nem tekintenek túl a feladatmegoldás egyszeriségén. A délszláv–magyar kapcsolattörténeti beszámolók a leginkább efemer jellegűek: a téma sekély volta visszahat a megírás módjára. Egy értekezleten természetesen felolvasható egy efféle, viszonylag kevés érdekes szempontot fölvető előadás, mint Dučić, Krleža vagy V. Petrović fogadtatása a vajdasági magyar irodalomban a két háború között; de a téma önmagában érdektelen, hiszen néhány, többnyire erősen vitatható értékű versfordítás bemutatásán túl másról nemigen szólhat. Emellett annak szüntelen szemrevételezése: a nevenincs vagy inkább helyi jelentőségű fordítók mit értet-